

Slavko Pengov, Od turških vpadov do boja za staro pravdo, 1958, freska, detajl stenske poslikave v predverju Državnega zbora Republike Slovenije

Slikar Pengov je leta 1958 v predverju velike dvorane takratne Ljudske skupščine, danes Državnega zbora Republike Slovenije, v časovnem traku naslikal zgodovino Slovencev od obdobja preseljevanja ljudstev do obdobja po koncu druge svetovne vojne. Med njimi je tudi prizor od turških vpadov do kmečkih uporov.

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije - Restavratorski center, foto Vid Klančar, 2010

OSREDNJA KNJ. CELJE
4201506056

Uvod

Na slovenskih tleh so se kmečki upori pojavljali celih pet stoletij. Njihovi začetki segajo v 14. stoletje, končajo pa se sredi 19. stoletja z odpravo podložništva. Z njimi je slovenski kmet po dolgih stoletjih tuje oblasti znova stopil v zgodovinski razvoj na slovenskih tleh ter fevdalni družbi zadal prve udarce.¹ Priznanje vsem slovenskim puntarjem je dal angleški zgodovinar Lovett F. Edvards z naslednjo kratko oznako slovenske zgodovine: »Resnično, najbolj čudovito pri Slovencih je, da obstoje kot narod po toliko stoletjih tuje oblasti.«²

Kmečki upori v drugi polovici 15. in v začetku 16. stoletja predstavljajo eno izmed najpomembnejših prelomnic v slovenski zgodovini, saj so postavljali prve temelje oblikovanja slovenskega naroda. Na prelomu stoletja so se močno zaostriili odnosi med poglavitnima razredoma fevdalne družbe: med podložnimi kmeti in njihovimi zemljiškimi gospodi. Ti so samovoljno povečevali kmečka bremena in uvajali nova, denarne dajatve spreminjali v naturalne in omejevali kmečko trgovino. Svoje so dodale še hude preizkušnje zaradi turških vpadov, številnih vojn, slabih letin in epidemij. Vse slabši položaj so kmetje začeli izražati v obliki kmečkih uporov. Uperjeni so bili proti posameznim zemljiškim gospodom, a tudi proti fevdalizmu kot ekonomskemu in upravno-sodnemu sistemu.³

Med vsemi kmečkimi upori posebno mesto zavzema slovenski kmečki upor leta 1515. Uporniško gibanje se je razvijalo iz več ločenih žarišč na Kranjskem, kjer se je položaj podložnikov slabšal bolj kot v drugih deželah. Eno izmed žarišč je bila tudi Kočevska. V prvih mesecih leta 1515 je zrasla kmečka zveza in zajela velik del Kranjske. Kmetje so zahtevali staro pravdo in pravico, da odločajo o izrednih davkih. Po zavrnitvi pogovorov s cesarjevimi komisarji je prepovedana kmečka zveza v prvi polovici maja sama poslala svoje zastopnike k cesarju Maksimilijanu I. v Augsburg. Na dvoru pa kaj več od obljub in zahteve, da morajo kmečko zvezo razpustiti, ni dobila.

Še pred vrnitvijo kmečke delegacije se je upor razplamtel po vsej deželi. Nezadovoljstvo je povsod, razen na Goriškem, preraslo v odkrit vojaški upor. V maju in juniju so kmetje doživljali velike uspehe. Uničevali so graščine, prevzemali cesarske pravice, mitnice, carine in sodišča, osvajali gradove v svojem in cesarjevem imenu. Plemstvo na Kranjskem se je bilo prisiljeno umakniti v Ljubljano in Kamnik, na Štajerskem v Maribor in na Koroškem v Beljak.

Po začetnih uspehih kmečke vojske je štajerska deželna vojska skupaj z oddelki cesarske najemniške vojske od srede junija do konca julija v več manjših in nekaj večjih spopadih upor krvavo zadržala. Voditelje je usmrtila, podložnikom pa povečala tlako in naložila nov, *puntarski davek*.⁴

Za največjim slovenskim kmečkim uporom so ostale tudi prve v slovenščini tiskane besede. V nemški žolnirski pesmi, natisnjeni na letaku leta 1515 na Dunaju, sta se v besedilu ohranili puntarski gesli *stara prauda* in *leukhup*, *leukhup*, *leukhup*, *leukhup*, *woga gmaina*.

Letos mineva petsto let od izbruha slovenskega kmečkega upora leta 1515. Ob tej priložnosti je Občina Kočevje leto 2015 razglasila za 500 let kočevskega puntarstva, Pokrajinski muzej Kočevje pa je pripravil občasno razstavo.

Pri njeni pripravi so nam pomagali številni arhivi, muzeji, knjižnice in posamezniki doma in tujini. To so Lilijana Žnidaršič Golec, Vojko Pavlin, Bojan Cvelfar, Vanja Pfajfar, Gašper Šmid, Andrej Nared, Jure Volčjak in Matevž Košir (Arhiv Republike Slovenije), Tine Benedik in Anita Kavčič Klančar (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije-Restavratorski center), Mateja Kos, Maja Lozar, Darija Mavrič, Urša Pajk, Anja Dular, Iztok Močevnik, Tomaž Naberger, Andrej Šemrov in Tomaž Lazar (Narodni muzej Slovenije), Mojca Šifer Bulovec (Loški muzej Škofja Loka), Jožica Šparovec (Muzej novejšje zgodovine Slovenije), Anton Arko (Slovenski šolski muzej), Sabina Povšič (Moderna galerija Ljubljana), Boris Hajdinjak (Prva gimnazija Maribor), France Martin Dolinar (Nadško-

Slovenske dežele v začetku 16. stoletja

kartografija Mateja Rihtaršič, 2015, Pokrajinski muzej Kočevje

Cesar Maksimilijan I. (1493-1519), 1560

V času svoje vladavine je cesar v slabih 40 letih poskrbel za 25 vojaških pohodov. Zanje so avstrijske dežele prispevale milijone goldinarjev, poleg tega pa so se še močno zadolžile. Tudi razkošje in zabave so terjale ogromno denarja, zato je cesar z davki vse bolj obremenjeval dedne dežele in jih gospodarsko izčrpaval. Med njegova najljubša opravila so spadali turnirski dvbojji in lovski pohodi. Kasnejši rodovi so ga poimenovali »zadnji vitez« in »prvi landsknecht«. Obvladal je več jezikov, med drugim tudi slovenščino.

Žiga Herberstein, *Gratae posteritati Sigismvndvs liber baro in Herberstain....*, Viennae, 1560; hrani Knjižnica Ivana Potrča Ptuj

fijski arhiv Ljubljana), Marijan Rupert in Milan Štupar (Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana), Vid Klančar (Šentjošt), Nik Rovan (Ljubljana), Rafael Bizjak (Idrija), Ivana Leskovec (Mestni muzej Idrija), Mateja Peljhan (Rudnik živega srebra Idrija, d.o.o. – v likvidaciji), Ina Cecić in Jaka Modic (ARSO, Urad za seizmologijo in geologijo), Brigita Lavrič (Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto), Mira Petrovič (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj), Jerneja Batič in Manja Ravbar (Mestna občina Ljubljana), Jurij Kobe (Ljubljana), Karmen Uglešič in Borut Peršolja (Državni zbor Republike Slovenije), Dora Bošković in Jelena Balog Vojak (Hrvatski povijesni muzej Zagreb), Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Kunstmuseum Basel, Alte Pinakothek München in Henrike Dustmann (Artothek Weilheim) Marija Makarovič, Miha Preinfalk (ZRC SAZU), Borut Koloini (Goriški muzej), Gregor Ilaš (Slovenski etnografski muzej). Za njihovo nesebično pomoč in nasvete pri zbiranju gradiva se jim iskreno zahvaljujemo.

Razstavo dopolnjujejo razprave treh avtorjev in katalog razstavljenega gradiva. Med njimi posebno pozornost pritegnejo številni originalni dokumenti (listine, urbarji), uporabni predmeti, orožje in maketa gradu Fridrihštajn, saj so v mestu na okljuku Rinže skoraj vsi na ogled prvič.

Slovensko ozemlje v 16. stoletju

V začetku 16. stoletja slovensko ozemlje ni obstajalo kot povezana celota. Razdeljeno je bilo med tri takratne države. Glavnina je bila znotraj meja Svetega rimskega cesarstva (nemške narodnosti), imenovano tudi Nemško cesarstvo. Štelo je okoli deset milijonov prebivalcev, od tega je bilo kar okoli devet milijonov prebivalstva kmečkega porekla.⁵ Vladali so mu izvoljeni cesarji iz habsburške dinastije. Kot deželni knezi so bili tudi neposredni vladarji dednih dežel. Med njimi so štiri pretežno ali delno naseljevali Slovenci: Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško (92 % vsega slovenskega etničnega ozemlja). Z dedovanjem zadnje (po letu 1500) in po uspešni vojni z Beneško republiko (1508-1516) se je habsburška posest ter z njo tudi meja cesarstva v Posočju ustalila skoraj za tri stoletja, vse do Napoleonove odprave beneške republike (1797).

Manjši del slovenskega etničnega ozemlja v Posočju, ob današnji slovenski obali, v notranjosti Istre (med Dragonjo in Buzetom) in Beneški Sloveniji z Rezijo so posedovale Benetke (3,8 %). Prekmurje in Porabje (4,2 %) je bilo vse do bitke pri Mohaču leta 1526 v okviru Ogrskega kraljestva, kasneje pa je prišlo pod skupen habsburški dinastični okvir.⁶

Okoli leta 1500 je slovensko etnično ozemlje obsegalo približno 24.000 km², od tega je bilo kar 21.000 km² v okviru habsburških dednih dežel. Število prebivalstva je bilo približno enako kot leta 1300, od 400.000 do največ 500.000 ljudi. Naselja so v povprečju štela okoli dvajset hiš. Na kvadratni kilometer je na slovenskem etničnem ozemlju v okviru habsburških dednih dežel živelo od 19 do 23 ljudi, na celotnem slovenskem etničnem ozemlju od 17 do 21 ljudi. Preko 90 odstotkov vsega prebivalstva je prebivalo na podeželju, ki je bilo skoraj izključno slovensko. Meščanske naselbine, do

trideset mest in okoli sedemdeset trgov, so štete do 50.000 prebivalcev. Prevladovala so majhna mesta z največ tisoč meščani, več so jih imela le najpomembnejša mesta Koper, Ptuj in Ljubljana.⁷

Vojne, plemiške fajde, roparski pohodi, požigi in pobijanja so vplivala na socialno in demografsko podobo na Slovenskem. Povzročili so veliko gmotno škodo, beg ljudi v notranjost slovenskih dežel in upad prebivalstva. Najbolj so bila prebivalstveno zdesetkana področja, izpostavljena turškim napadalcem. Število *pustot*, neposeljenih, zapuščenih in neobdelanih obdelovalnih zemljišč, je hitro naraščalo. V povprečju je bila stopnja zemljiške opustelosti okoli dvaindvajset odstotkov, ob robu Kranjske in Štajerske pa celo dvakrat več. Še huje je bilo v Kostelu. Leta 1527 je bilo naseljenih tristo kmetij, naslednje leto pa samo še sedem. Opustelost podeželja je bila vzrok za prihod novih naseljencev iz Hrvaške in Bosne (Uskokki, Prebegi, Vlahi), pa tudi za novo bremenitev podložnikov. Zemljiški gospodarji namreč niso dovolili, da bi se dohodki zemljiškega gospodarstva zmanjšali. Tako so dajatve pogosto razdelili med druge podložnike znotraj le-tega.⁸

Kuga, vojna, lakota, smrt

V 15. in 16. stoletju se je trem apokaliptičnim jezdecem (kuga, lakota in smrt), ki so povzročali politično, gospodarsko in demografsko

Albrecht Dürer, Štirje apokaliptični jezdec, 1498, lesorez
Dom in svet, Ljubljana, 25.7.1915, letnik 28, številka 7/8

Kayser Maximilian beualh mit Herrn Georgen meinen elfften Bueder auff-
 zulegen / etliche gerichte Steyrerische Vberdt / auch Fuesstnecht zubefehlen Maran so von Vene-
 digern belegeret / und das ich auch mit siebe / Ich fueri zu solcher Speysung den Steyrern.

Žiga Herberstein kot zastavonoša štajerske konjenice pred Maranom leta 1514
 V Beneški vojni 1508–1516 se je odlikoval tudi diplomat in zgodovinar Žiga Herberstein, brat
 Jurija Herbersteina, poveljnika vojske vseh treh dežel, ki je zadušil slovenski kmečki upor
 1515.
 Žiga Herberstein, *Moscovia der Hauptstat in Reissen durch Herrn Sigmunden Freyherrn zu
 Herberstain*, Wienn, 1557; hrani Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

Nach der Speysung warn die Steyrerischen Reitter mit vndergeben / mit
 denen vnder Graf Niclas von Salm / Oberstem Veldhaubtman die Venediger
 geschlagen / jr Oberster Juan Victorio gefangen,

Štajerski konjeniki pod poveljstvom Žige Herbersteina so v beneški vojni leta 1513 zajeli
 beneškega vrhovnega komandanta Giovannijsa Vittorija
 Žiga Herberstein, *Moscovia der Hauptstat in Reissen durch Herrn Sigmunden Freyherrn zu
 Herberstain*, Wienn, 1557; hrani Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

Kmečki tabor v Mozlju na Franciscejskem katastru, 1824

Turki so se izogibali obleganjem gradov in mest, zato pa je toliko bolj trpelo podeželje. Kmečko prebivalstvo je za lastno zaščito začelo zidati kmečke utrdbe, *tabore*, najpogosteje okoli cerkva. V 15. in 16. stoletju je na celotnem slovenskem etničnem ozemlju nastalo okrog 350 taborov. Nekateri so prerasli v večje obrambne komplekse, ki so lahko sprejeli tudi do 2000 ljudi. Tak tabor je bil tudi Mozelj na Kočevskem.

Arhiv Republike Slovenije, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko 1823-1869

krizo že v 14. stoletju, pridružil še četrti, vojska, in stopil povsem v ospredje.⁹ Vojne, v katere se je skoraj neprestano zapletal deželni knez in nemški cesar Friderik III. (deželni knez Notranje Avstrije od 1439, cesar 1452–1493), so notranjeavstrijske dežele postavljale pred hude preizkušnje. Dinastični spori z bratom Albrechtom VI., vojne s Češko, Ogrsko in za dediščino Celjskih grofov so daleč presegle okvire posameznih dežel in neposredno zadele tudi slovensko ozemlje. Negotovost in nemir, ki so ju povzročali stalni spopadi, so v času premirja med sprtimi stranmi še povečevale najemniške čete z ropanjem in pustošenji po slovenskih deželah.¹⁰

Prav v času, ko so notranje vojne razmere slabile obrambno sposobnost posameznih dežel in prebivalstvu ni bila zagotovljena varnost, so slovensko ozemlje ponovno zajeli turški vpadi. Leta 1469 se je začelo štirinajstletno obdobje turških vpadov in najhujših pustošenj, tudi po večkrat na leto. Turška meja se je približala Kranjski

Porušena mesta in gradovi ob potresu leta 1511

Najhujši potres na slovenskih tleh je podrl in poškodoval številne zidane stavbe v oddaljenosti do 150 km, čutili pa so ga v krogu 750 km vse do Nemčije, Italije in Madžarske.

Arhiv Rudnika živega srebra Idrija d.o.o. - v likvidaciji, fond Razstava Anno domini 1511, Idrija 2011, kartografija Ina Cecič, izris Jaka Modic, kartografska podlaga Geodetska uprava Republike Slovenije

Albert Sirk, *Prisega zvestobe kmečkih puntarjev na meč, 1939, olje na platnu*

Prvi večji upor slovenskih kmetov se je razvil na slovenskem Koroškem. Nezadovoljstvo s protiturško obrambo je kmete že v letih 1473 in 1476 najprej povežalo v kmečko zvezo, nato pa marca 1478 pognalo v upor. Obračun z uporniki so plemstvu olajšali Turki, ki so konec julija 1478 vpadli v deželo in razbili puntarsko vojsko.

Moderna galerija, Ljubljana, foto Matija Pavlovec

samo na okoli 100 km, v 16. stoletju celo na vsega 30 km. Slovenske in tudi hrvaške dežele so poslej 130 let živele v nenehni nevarnosti.¹¹

Deželni knez in stanovi proti turškim plenilnim pohodom niso imeli pravega odgovora, saj se je obramba omejila na ureditev signalne organizacije in utrjevanje mest. Najmanj zavarovano kmečko prebivalstvo se je zato organiziralo samo in začelo graditi kmečke utrdbe, *tabore*, v katerih je v stiski našlo zaščito. Prav tabori so kasneje postali središče uporniškega gibanja.¹²

Na začetku 16. stoletja je habsburške posesti na zahodnem slovenskem ozemlju začela ogrožati še beneška republika, ki je bila tedaj na vrhuncu svojega gospodarskega razmaha in ozemeljske širitve. Habsburški Trst je beneškemu mestom poskušal odtegniti dobiček v trgovini, ki je potekala preko slovenskega ozemlja iz zalednih dežel proti morju. Napetosti so leta 1508 prerasle v beneško vojno (1508–1516), največjo vojno 16. stoletja. Glavni boji so potekali v osrednji severni Italiji. Vzhodno bojišče v Furlaniji, na Goriškem in v Istri je bilo sicer obrobno, vendar pa je dolgotrajno vojskovanje dežele močno izčrpalo in opustošilo.¹³

Posamezne dežele so prizadele in siromašile še druge nesreče, ki so se med vojno vrstile druga za drugo. Leta 1510 je na Kranjskem razsajala kuga, ki so jo iz Italije prinesli vojaki. Naslednje leto sta deželo in sosednjo Furlanijo prizadela dva silovita potresa. Podrte in poškodovane so bile vse zidane stavbe v oddaljenosti do 150 km. Nasprotno je večina lesenih hiš, koč in kajž preprostega kmečkega in fužinarskega prebivalstva ostala, vendar so bile močno poškodovane. Potres ni bistveno poslabšal njihovih osnovnih življenjskih razmer, zato pa so jih dajatve in tlaka za obnovo porušenih fevdalnih objektov dodatno bremenili in pahnili v revščino.¹⁴ Med številnimi objekti in gradovi na Kranjskem sta bili hudo poškodovani tudi cerkvi v Mozlju in Kočevski Reki ter grad Turjak.¹⁵

Prebivalstvo so napadle še mišja nadloga, nalezljive bolezni, slabe letine in hude zime, ki so botrovale lakoti v zimi 1511/12.¹⁶

Pot v upor

Slovenske dežele so konec 15. in v začetku 16. stoletja doživljale podobne politične, gospodarske in družbene spremembe kot ostala Evropa. Poleg tega je nastopila še gospodarska kriza, ki je zamajala temelje fevdalnega sistema. Prodiranje denarnega gospodarstva, padanje vrednosti denarja, nastajanje in rast meščanstva so zaostrili odnose med vsemi tremi razredi, ki so bili neposredno vključeni v gospodarski proces: plemstvom, meščanstvom in kmeti.

Plemstvo je rešitev iz krize iskalo z vključevanjem v nove gospodarske tokove in zunaj fevdalne rente. V zakup so jemali novo zemljo in mitninske urade, predpisovali obvezne poti, investirali v fužinarstvo in rudarstvo, že zakoreninjene denarne dajatve pa spreminjali v naturalne in jih tudi količinsko povečevali.

Najbolj vidno se je kriza odražala na podeželju. Vse breme gospodarskih težav, povečanih stroškov državne in vojaške organizacije in tudi ves delež izrednih davkov so morali nositi podložniki. Izredni davki so včasih dosegli tudi preko dvajset odstotkov celotnih dohodkov kmetije, kar je v primeru slabe letine za kmeta pomenilo veliko oviro na poti do kruha.¹⁷ Ravno borba za preživetje in tudi želja po dobičku je podložnike prisilila, da so se začeli tudi sami ukvarjati z neagrarnimi dejavnostmi, predvsem trgovino in obrtjo. Pri tem so v razmerju do plemstva in mesta zadevali ob vse večje težave.¹⁸

Ko so se povečevanju podložniških obveznosti pridružile še slabe letine, nalezljive bolezni in vojne, je bil prag kmetove vzdržljivosti prebit. Svoje nezadovoljstvo je začel izražati z odkritim in nasilnim upiranjem v obliki kmečkih uporov. Z njimi ni želel uveljaviti le »stara pravdo«, v urbarjih zapisane nespremenljive dajatve, ampak je hotel ohraniti tudi tiste pridobljene pravice, ki so zadevale njihovo udeležbo v podeželski trgovini.¹⁹

Kmečki upor na slovenskem Koroškem 1478

Upiranje podeželskih slojev na slovenskem ozemlju ima dolgo tradicijo. Od 14. stoletja dalje so izpričani številni manjši, lokalni izbruhi kmečke jeze. Napetost se je stopnjevala od začetka 15. stoletja dalje, ko so se njihove življenjske razmere začele bistveno slabšati. Med poglavitnimi razlogi za uporništvost so bile slabše možnosti za kmečko trgovanje, povečane obremenitve podložnikov do zemljiških gospodov, uvajanje novih javnih bremen v korist dežele in države, turški vpadi in kmečke vojaške dolžnosti.²⁰

Prvi večji upor slovenskih kmetov se je razvil na slovenskem Koroškem. Nezadovoljstvo s protiturško obrambo je »soseske ob spodnji Zilji in ob Dravi«²¹ že leta 1473 in 1476 najprej povežalo v kmečko zvezo, nemško *Bauernbund*²¹, nato pa marca 1478 pognalo v upor. V »gmajno revnih ljudi Koroške«²² so bili vključeni tudi podeželski obrtniki in rudarji. Trajal je pet mesecev in zajel preko 2.000 km² veliko ozemlje slovenske Koroške, deloma pa tudi nemški del dežele. Obračun z uporniki so plemstvu olajšali Turki, ki so konec julija 1478 vpadli v deželo in razbili vsaj tridesetkrat šibkejšo puntarsko vojsko. Po odhodu Turkov so uporne kmete in njihove voditelje kaznovali še fevdalci.²² Toda kmečkih uporov v notranjeavstrijskih deželah s tem ni bilo konec. Na slovenskih tleh so se pojavljali še cela tri stoletja. Iskra kmečke upornosti ni ugasnila vse do zloma fevdalnega sistema v 19. stoletju. V tem času so se zvrstili še štiri veliki (1515, 1573, 1635, 1713) in blizu dvesto lokalnih kmečkih uporov.²³

Slovenski kmečki upor leta 1515

Med vsemi kmečkimi upori na slovenskih tleh posebno mesto zavzemajo kmečki upori konec 15. in v začetku 16. stoletja. Predstavljajo eno izmed temeljnih prelomnic v slovenski zgodovini in prvi korak na poti do dosti kasnejšega slovenskega nacionalnega prebujenja v 19. stoletju.²⁴

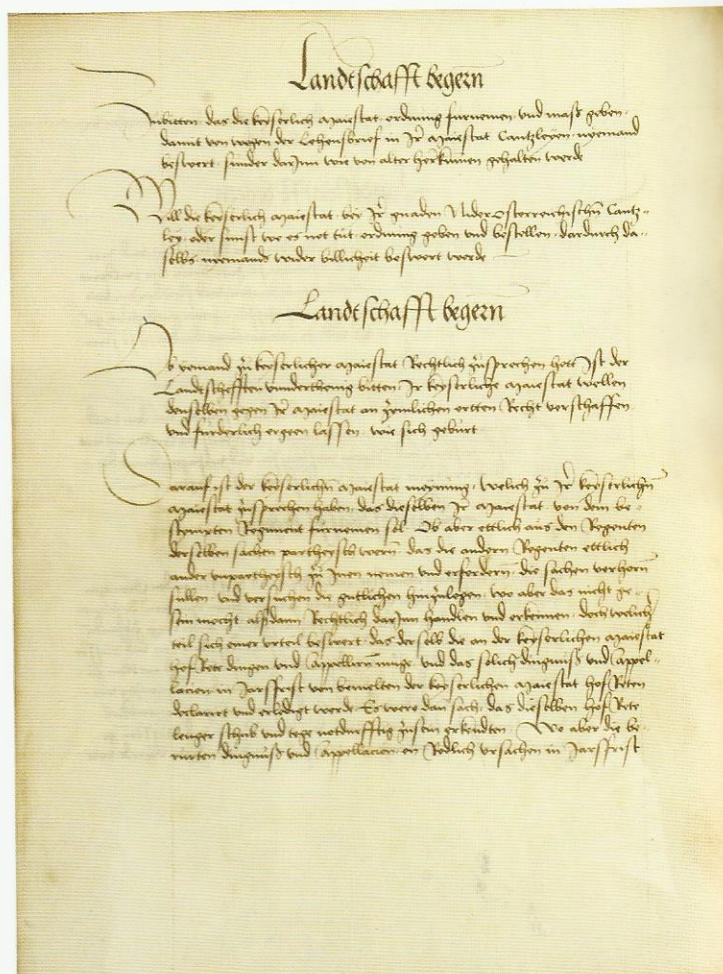
Po obsegu (okoli 25.000 km²), trajanju (pet mesecev) in številu upornikov je največji slovenski kmečki upor 1515. Na višku upora je sodelovalo okoli 80.000 podložnikov iz Kranjske, Štajerske in Koroške, kar predstavlja okoli deset odstotkov tedanjega prebivalstva v slovenskih deželah.²⁵ Uvrščamo ga med klasične kmečke upore, ki niso bili uperjeni zgolj zoper posamezno zemljiško gospostvo, ampak tudi proti fevdalizmu kot družbenemu sistemu nasploh. Viri ga v glavnem označujejo kot slovenski kmečki punt (*der Windische Bauernbund*), nekateri tudi kot notranjeavstrijska kmečka vojna (*der Innerösterreichische Bauernkrieg*).

Žarišča kmečke upornosti

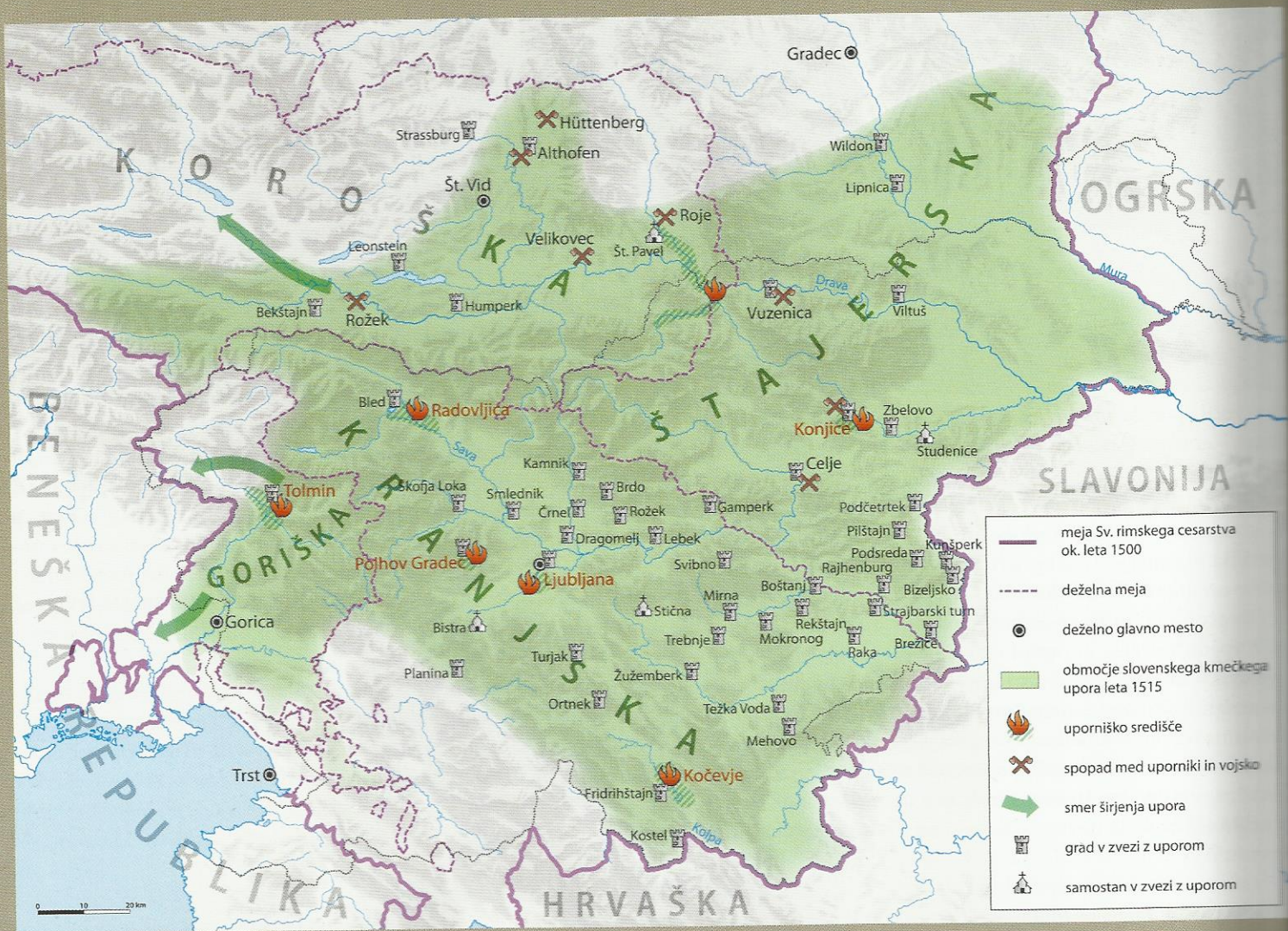
Slovenski kmečki upor 1515 se je rodil iz kmečkih zahtev po »stari pravdi«, tisti meri in načinu dajatev, ki so bile zapisane v urbar-

jih. Temeljile so na že doseženi delni svobodi v trgovini in obrti ter plačevanju dajatev v denarju namesto v naravi. Kmečka stara pravda se je upirala proti povečanju prisilnega dela (tlake) in novim davkom, s katerimi so zemljiški gospodje poskušali povečati svoje prihodke.²⁶

Kmečko uporništvost se je sprožilo iz več starejših in samostojnih središč. Iskro upora so zanetili kmetje na Kočevskem, kjer so se že dalj časa upirali proti nasilju grofa Jurija Thurna (tudi Turn, okoli 1460–1512?). Deželnoknežje gospostvo je imel v zastavi od leta 1507. Poleg Kočevja z gradom Fridrihtajm je bil posestnik še nekaterih drugih zemljiških gospostev na Kranjskem (Krško, Klevevž, Svibno, Vipava), Štajerskem (Bizeljsko) in Hrvaškem (Samobor). Od leta 1490 je bil svetovalec cesarja Maksimilijana I. in njegov odposlanec v več državah, med drugim celo v Rusiji. Zelo verjetno je govoril nemško, latinsko, italijansko, slovensko in/ali hrvaško. Kljub temu se je v zgodovino zapisal predvsem kot nasilnež in je bil prav gotovo med vzroki za upor leta 1515, verjetno pa ne tudi neposreden povod zanj. Raziskave avstrijskega zgodovinarja Rolanda Schäfferja so namreč pokazale, da je najbrž umrl že leta 1512, torej tri leta pred začetkom upora.²⁷

Augsburški libel cesarja Maksimilijana I. na pritožbe kranjskih stanov, 10. april 1510
Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1063, Zbirka listin, št. 1088

Gašper Lamberger na turnirju, konec 15. stoletja

Na gospostvu Polhov Gradec so se kmetje že leta 1514 uprli zoper samovoljno in grobo ravnanje turnirskega heroja Gašperja Lambergerja. Naslednje leto se je upor razširil še na loško gospostvo, ki ga je zapora trgovine zaradi beneške vojne močno prizadela.

Dušan Kos, *Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja*, 1997, pagina 31

Thurn je bil za svoj žep zelo gospodaren, toliko manj pa ga je skrbelo za svoje podložnike. V zelo kratkem času je vrednost posestva podvojil.²⁸ »Proti starim navadam« je samovoljno uvajal nove in zviševal stare dajatve, zahteval dvojno mitnino, kmetom prepovedal prosto nabavo lesa v gozdovih in ignoriral deželno sodišče. Takšno ravnanje ni povzročalo napetosti samo med Turnom in njegovimi podložniki, ampak tudi med samim plemstvom. Že aprila 1510 so deželni stanovi augsburškemu deželnemu zboru predložili kar štiri pritožbe zoper Thurna in prosili cesarja Maksimilijana I. za posredovanje.²⁹ Cesar je sicer obljubil ustreči vsem njihovim pritožbam, a je istočasno izdal poseben patent o obveznem plačevanju deželnega davka in pooblastil deželo, da vsakega nepokorneža lahko prisili k plačilu. Toda zadeva s Turnom ni bila urejena vse do začetka upora.³⁰

Nemiri so se nadaljevali tudi leta 1514. V deželnoknežjih gospostvih na Kočevskem in Ribniškem, pa tudi v Gamberku in Polhovem Gradcu so kmetje odklonili plačevanje deželnih davkov. Pridružili so se jim še kmetje iz plemiških gospostev. Deželni stanovi so zato od cesarja zahtevali, da uporne kmete kaznuje. Hkrati so ga še opozorili, da v nasprotnem primeru lahko tudi na Kranjskem pride do upora, tako kot se je to zgodilo na Ogrskem leta 1514.³¹

Thurnova samovolja ni pojenjala niti v letu 1515. Na sestanku kranjskih deželnih stanov 22. januarja 1515 v Ljubljani se je pritožil cesarski mitničar Mihael Preinperger iz Kostela ob Kolpi zaradi nedavnega Thurnovega nasilja. Nekaj njegovih podložnikov je mimo mitnice hotelo pretihotapiti sedem tovorov soli. Mitničar jim je sol in tudi konje zaplenil, Thurna pa opozoril, naj njegovi podložniki plačujejo mitnino. Ta pa je nanj poslal svojega oskrbnika Gregorja Steržena z gradu Fridrihštajn. Pri Osilnici je zbral še 400-500 kmetov in skupaj so napadli mitnico. Mitničar Preinperger se je pred silo umaknil na Hrvaško in deželne stanove zaprosil za zaščito. Stanovi so cesarjevemu odposlancem 2. februarja v Gradcu poleg Preinpregerjeve izročili še druge pritožbe zoper Thurnovo samovoljo, nasilje in nepokorščino: zaslužnjeval je podložnike sosednjih zemljiških gospostev in jih celo prodajal iz dežele, prav tako ni plačeval deželnih davkov, čeprav jih je pobiral od svojih podložnikov.³² Drugo žarišče je bilo na gospostvu Polhov Gradec. Tu so se kmetje že leta 1514 uprli zoper Gašperja Lambergerja. Ohranjeni sta nedatirani pritožbi dveh podložnikov, ki ju je menda samovoljno in grobo ravnanje turnirskega heroja Gašperja II. Lambergerja močno oškodovalo.³³ Naslednje leto se je upor razširil še na loško gospostvo, ki ga je zapora trgovine zaradi beneške vojne močno prizadela. Podložnikom se je povečala tudi gradbena tlaka, tako zaradi beneške vojne, kakor tudi zaradi obnove po potresu leta 1511 poškodovane Škofje Loke in loškega gradu.³⁴

Tretje samostojno žarišče kmečkega uporništva je bilo med Ljubljano in Vrhniko. Nezadovoljstvo je povzročil jez novega mlina nad mestom ob Ljublanici, ki je zaradi majhnega vodnega padca poplaval okoli 700 kmetij na Barju in uničil pridelke.

Zaradi različnih dajatev je vrelo tudi med blejskimi in bohinjskimi kmeti, leta 1515 pa so se kmetje zaradi vaške obrti sprli še z meščani Radovljice. Vsaj že od leta 1513 so se upirali tudi Tolminci. Vendar se, podobno kot Kočevarji, niso pridružili odprtemu odporu od maja do julija 1515, marveč le pripravam nanj.³⁵

Prav gotovo je vrelo še marsikje na Slovenskem, vendar o tem ni zgovornejših zgodovinskih virov in pričevanj. O vsem tem je moral nekaj slišati tudi cesar, ko se je junija 1514 štiri dni mudil v Slovenj Gradcu.³⁶

V znamenju kmečke zveze

Na Kranjskem se je položaj podložnikov zaradi različnih lokalnih vzrokov slabšal bolj kot drugod. Plemstvo je upalo, da bo mogoče nezadovoljne kmete pomiriti s cesarjevim posredovanjem še preden izbruhne pravi upor.³⁷ Toda kmečko gibanje se je že toliko razraslo, da ga ni bilo mogoče več zaježiti samo s pomirjanjem.

Nekako v začetku leta 1515 so se začela dotlej osamljena uporniška središča povezovati v *kmečko zvezo*. Izreden naravni pojav 10. februarja 1515, ko so se na nebu, verjetno zaradi hudega mraza, videla tri sonca v mavričnih krogih, nekateri pa so videli še dve med seboj vojskujoči se vojski, so kmetje v svoji praznovnosti ra-

zumeli kot napoved težkih časov. To jih je skupaj z vznemirljivimi napovedmi astrologov še bolj razburilo in pognalo v upor.³⁸

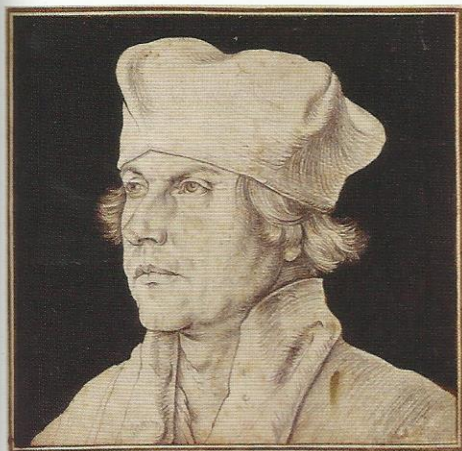
Sprva še ni prišlo do nasilnih dejanj. Močan zalet so kmečkemu uporništvu dali kočevski podložniki. Kmetje iz dveh vasi so na nekem zborovanju v zadnji tretjini februarja ali najkasneje prvi polovici marca presenetili graščaka Jurija Turna in Gregorja Stržena, osovražena oskrbnika gradu Fridrihštajn, in oba ubili. Uporniška zveza se je naglo širila in zajela velik del dežele. Konec marca je segala od Kočevske do Gorenjske in štela že okoli 20.000 kmetov.³⁹

Pred 16. marcem so svojo zvezo ustanovili tudi gorenjski kmetje v okolici Radovljice. Pripravljene so bile plačevati samo dajatve v skladu s staro pravdo, od preostalih pa »nobenega davka več, razen tistega, ki ga bo od njih zahteval in želel cesar in jim poslal o tem zaprto pismo ali odgovor; na takšen način so pripravljene in poslušne podnevi in ponoči, z življenjem in premoženjem za tisto, kar bi cesar želel od njih«.⁴⁰

Leukhup leuhkup woga gmaina

Naglo širjenje uporniškega gibanja po Kranjski in odločnost kmetov pri njihovih zahtevah je vznemirilo deželne stanovne. Pred posegom z vojsko so vsi trije deželni stanovi poskušali doseči pomiritev. Cesar je sredi aprila preko svojega zastopnika krškega škofa Mateja Langa na Kranjsko poslal posebne komisarje pod vodstvom štajerskega deželnega glavarja Sigmunda Dietrichsteina, da bi preverili kmečke pritožbe in pomirili duhove. Kmetje so pogovore zavrnil in odgovorili, da »zveze ne bodo zapustili ne ta dan ne nikoli«.⁴¹

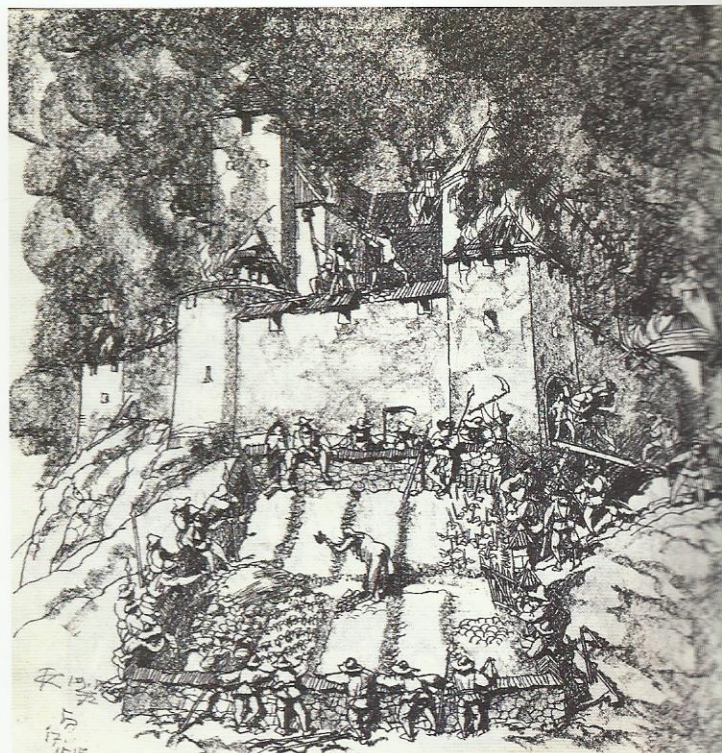
Ponesrečeni poskus posredovanja cesarjevih komisarjev je kmete opogumil, da so se med 9. in 20. majem obrnili naravnost na samega cesarja Maksimilijana I. Ta jih je sprejel z naklonjenostjo in jim obljubil pomoč za dosego stare pravde. Kmetje so bili odtlej trdno prepričani, da jih cesar podpira v njihovih prizadevanjih in da je na

Albrecht Dürer, Krški škof in kardinal Matej Lang, črna kreda in tuš, 1518 ali po 1520/21

Bil je potomec revne patricijske družine iz Augsburga. Po letu 1500 je postal osebni tajnik in najpomembnejši svetovalec cesarja Maksimilijana I., ki je odločilno vplival na njegove diplomatske akcije.

Kunstmuseum, Basel, foto in copyright Artothek Weilheim

Boris Kobe, Zavzetje gradu Mehovo 17. maja 1515, 1972, risba

Po zborovanju 14. maja v Novem mestu, ki so se ga udeležili tudi nekateri meščani, so uporniki v nekaj dneh osvojili tri gradove na Dolenjskem. Osvojitve največjega in slabo zavarovanega gradu Mehovo je bila znak za splošni naskok na gradove po vseh slovenskih deželah. Oba grajska gospoda so kmetje obglavili in vrgli čez obzidje, grajsko gospo pa preoblečeno v kmečko obleko nagnali na poljsko delo.

Prešernov koledar, Ljubljana, 1973

njihovi strani. Toda svojo zmoto so spoznali šele ob koncu upora. Cesarjevo ravnanje je bilo v resnici zgolj diplomatsko sredstvo za krepitev njegove oblasti nasproti deželnim stanovom in plemstvu.⁴²

Vse načrte plemstva in deželnih stanov o pomiritvi sprtih strani pa so prekržili dogodki v drugi polovici maja 1515. Še preden se je kmečka delegacija vrnila na Kranjsko je uporniško gibanje preraslo v odkrit vojaški upor, v katerem so kmetje maja in v začetku junija doživljali velike uspehe. Po zborovanju 14. maja pri Novem mestu, ki so se ga udeležili tudi nekateri meščani, so v nekaj dneh napadli in osvojili tri gradove na Dolenjskem: Šrajbarski Turn, grad pri Težki vodi in največjega med njimi, grad Mehovo.⁴³

Osvojitve Mehovskega gradu je bilo znamenje za splošni uporniški napad na fevdalno gospodo in gradove. Poleg vrste gradov na Kranjskem (Raka, Čušperk, Rekštanj, Boštanj pri Sevnici, Mokronog) sta upornikom še v maju padla v roke Pištanj in Podčetrtek med Sotlo in spodnjo Savinjo. S tem se je uporniško gibanje iz Kranjske razširilo čez Savo na Spodnjo Štajersko.

Okoli 25. maja so se v Konjicah (danes Slovenskih Konjicah) sestali štajerski, kranjski in koroški uporniki. Zbrane kmete so obiskali cesarjevi odposlanci in vodstvu kmečke zveze obljubili, da bodo njihove pritožbe posredovali cesarju in deželnemu glavarju. Prazne obljube komisarjev so med kmeti povzročile razkol, saj se niso mogli zediniti okoli ciljev in skupnega vodstva kmečke zveze. Del

upornikov je zborovanje zapustil, drugi del pa je nadaljeval z napadi na gradove. Zavzeli so grad Zbelovo in ženski samostan Studenice zahodno od Poljčan.⁴⁴

Od tu se je upor razširil še na Koroško, tretjo notranjeavstrijsko deželo. V prvih dneh junija je zajel predvsem slovenski del dežele od spodnje Laboške doline in Podjune do Ziljske doline in od južne deželne meje do Grobniškega polja (Krappfeld).⁴⁵

Vrhunec upora

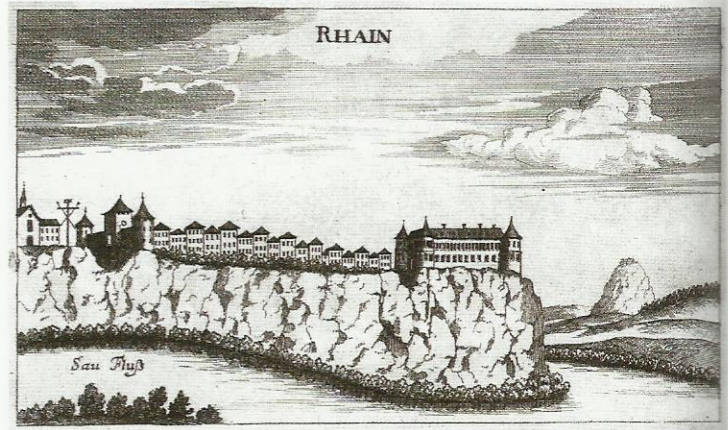
Po prvih velikih uspehih puntarske vojske je v prvi polovici junija prišlo do krajšega zatišja, najbrž zaradi kmečkih opravil na polju. V tem času je tudi cesar izvedel za razširitev upora na Štajersko in Koroško ter se odločno postavil na stran fevdalcev in v obrambo obstoječega družbenega reda. Enajstega junija je puntarjem z grožnjo smrtne kazni, zaplembe premoženja in vojske ukazal, da takoj razpustijo vse zveze, prenehajo z zborovanji in začnejo mirovati. Toda kmetje se za cesarjev razglas niso zmenili, saj so fevdalci že začeli s prvimi velikimi represalijami proti upornikom.⁴⁶

Hans Wertinger, Freisinger škof Filip, 1515, olje na platno

Konec maja ali v začetku junija je Kranjsko obiskala cesarjeva komisija, ki jo je vodil freisinger škof Filip. Preučila naj bi kmečke pritožbe in pomirila sprte strani.

Alte Pinakothek, München, foto in copyright Artothek Weilheim

Georg Matthäus Vischer, Mesto in grad Brežice, 1681, bakrorez

Okoli 20. junija je blizu devet tisoč razjarjenih kmetov začelo oblegati brežiški grad, kamor se je zatekel vitez Marko s svojim spremstvom. Grad so požgali, branilce in vso grajsko gospodo pobili, padlim odsekali glave in jih nataknili na drogove, trupla pa pustili nepokopana. Osvojitve gradu je med vsemi uporniškimi uspehi najbolj odmevala, saj o njej poroča sedem različnih virov.

Georg Matthäus Vischer, *Topographia ducatus Stiriae. Knjiga slovenještajerskih gradov 1676-1703*, Maribor, 2006

Okoli 15. junija so štajerske čete pod vodstvom Wolfganga Stubenberga v boju z uporniki blizu Konjic pobile okoli štiristo kmetov. Istočasno so kranjski deželni stanovi pri hrvaških fevdalcih iskali vojaško pomoč, saj so bili že skoraj vsi gradovi in mesta v rokah upornikov. Pri pogajanjih naj bi jim pomagal vitez Marko iz Klisa v Dalmaciji, ki je imel dobre zveze s Hrvati, saj so ga stanovi že leta 1512 vzeli v službo kot voditelja obveščevalne službe proti Turkom. Toda svojo nalogo je izkoristil še za privatno kupčijo, polovil je okoli petsto žena in otrok upornih kmetov in jih prodal v Hrvaško primorje.

Oba dogodka sta sprožila nov val uporniškega gibanja. V dveh dneh se je pri Brežicah zbralo blizu devet tisoč razjarjenih kmetov. Okoli 20. junija so začeli oblegati brežiški grad, kamor se je zatekel vitez Marko s svojim spremstvom. Grad so požgali, branilce in vso grajsko gospodo pobili, padlim odsekali glave in jih nataknili na drogove, trupla pa pustili nepokopana. Uporniško gibanje se je zdaj ponovno dvignilo z vso silo in se vse bolj širilo severu. V drugi polovici junija je zajelo že skoraj vso deželo in napredovalo vse do Gradca. Po padcu Brežic so uporniki zavzeli še grad Rajhenburg (danes Brestanica), v začetku julija pa še gradove Kunšperk, Podstreda in krški grad na Bizeljskem.⁴⁷

Svoj vrhunec je upor doživel tudi na Kranjskem. Kmetje so »pod svojo voljo« spravili skoraj vsa mesta, samostane in gradove. Izjema so bila mesta in gradovi, ki so se vnaprej pripravila na obrambo (Ljubljana, Škofja Loka Kranj, Črnelo, Smladnik, Planina, Turjak) in Kras, ki ga upor sploh ni zajel. Neuspešno in po Valvasorjevem poročanju s krvavimi izgubami so napadli Ljubljanski grad. Uporniki so porušili tudi sporni mlin in jez na Ljubljanici, zoper katerega so se pritoževali spomladi. Brez uspeha pa so oblegali gradova Črnelo in Ortnek. Ortnški graščak Jožef Lamberg se je sprva branil z orožjem, nato pa je pogajanja zavlačeval toliko časa, dokler se ni zbrala manjša plemiška oborožena skupina in uporne kmete pri-

silila k umiku.⁴⁸ Pač pa je padel grad Raka pri Krškem, prizadet je bil samostan Stična, grad Mirno pa so uporniki zavzeli s pretvezo, da ga osvajajo za cesarja. Oropan in požgan je bil Polhov Gradec, padli so tudi gradovi Brdo pri Podpeči, Rožek pri Moravčah in Lebek pri Vačah. Kmetje so večino gradov oplenili. V kolikor jih niso uničili ali požgali so jim pa vsaj razbili okna in peči, iz zidu izdrli vse železje in ga odnesli s seboj.⁴⁹

Ob vrhuncu upora na Štajerskem in Kranjskem je uporniško gibanje seglo še na zahod, na Tolminsko. O poteku upora in puntarskih uspehih ni nič znanega, obstaja samo podatek, da so Tolminci zaradi sodelovanja v uporu morali plačevati denarno kazen.⁵⁰

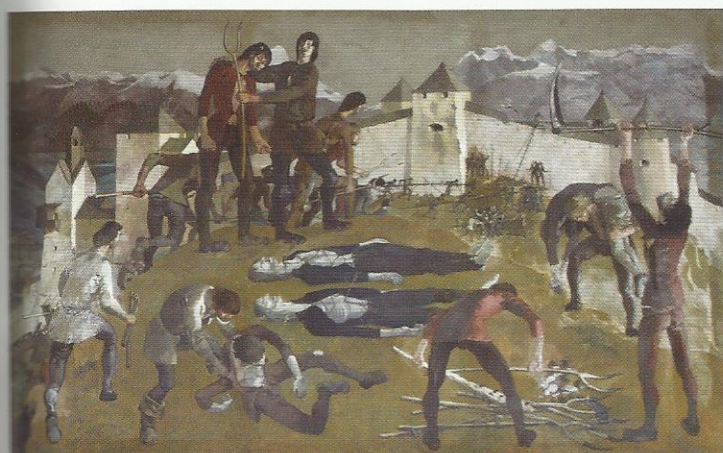
Upor je napredoval tudi na Koroškem in segel celo preko severne deželne meje: navzgor ob Zilji in Dravi ter od Zgornje Koroške proti Lienzu. Z izjemo Beljaka in Velikovca so bila kmetom naklonjena

tudi mesta in trgi v deželi.⁵¹ Le na Goriškem se kmečko povezo- vanje ni razširilo v oborožene akcije, ampak je posebna cesarska komisija pritožbe kmetov reševala po mirni poti.⁵²

Plemstvo se je bilo na Kranjskem prisiljeno umakniti v Ljublja- no in Kamnik, na Štajerskem v Maribor, na Koroškem pa se je na svojem umiku ustavilo šele v Beljaku.⁵³ Stanje v deželah in poču- tje plemstva je konec junija odkrito opisal turjaški deželni glavar Hans (Janez) Auersperg v dveh pismih Juriju Herbersteinu: »Tu v deželi smo mnogo prešlabi proti kmetom in nimamo nobene po- moči ali obrambe. Tako tudi delo cesarjevih svetovalcev in komi- sarjev ne bo doseglo velikega uspeha: večina plemstva je pregnana in oropana«. Fevdalci so se iz tega »pekla« kot preplašena piščeta zatekla v Ljubljano. Na vse strani so prosjali za pomoč, ker »dru- gače ta hudobija ne bo prenehala in plemstvo ne bo moglo živeti v deželi«.⁵⁴

Anton Globočnik, Kmečki punt, nedatirano
Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana

Boris Kobe, Napad na Ljubljano, 1961, tempera na platnu

Neuspešno in po Valvasorjevem poročanju s krvavimi izgubami so uporniki napadli celo Ljubljanski grad. Porušili so tudi sporni mlin in jez na Ljubljanici, zoper katerega so se pritoževali spomladi.

Mestna občina Ljubljana, foto Nik Rovar, 2015

Rešitev »iz pekla«

Po ponesrečenem cesarjevem poskusu z junijskim patentom o obnovitvi reda in miru v notranjeavstrijskih deželah v prvi polovici junija je bilo jasno, da bo morala nastopiti vojska. Za njenega vrhovnega poveljnika so deželni stanovi in cesarjevi komisarji po 15. juniju imenovali 46-letnega Jurija Herbersteina (1469–1528).

Plemiška vojska je od druge polovice junija začela z kazensko ekspedicijo. Krenila je iz Beljaka, kamor je v strahu za svoje posesti prišel štajerski deželni glavar Sigmund Dietrichstein. Še pred prihodom glavnine cesarjeve vojske je razbil posamezne skupine koroških puntarjev.⁵⁵

Konec junija je poveljnik vojske vseh treh dežel Jurij Herberstein z devetsto najemniki udaril od Gradca proti jugu. Štajerske puntarje je najprej razbil pri Wildonu, Gleisdorfu in Vuzenici, kjer je prečkal Dravo. Mimo Slovenj Gradca je hitel proti Celju, kjer so kmetje polni uporniške samozavesti še pred prihodom Herbersteinove vojske zavzeli celjski grad. Nato so kmetje sami izzvali bitko, ki se je zanje končala katastrofalno. Najbrž v nedeljo, 8. julija 1515, je Herberstein dokončno premagal spodnještajerske upornike. Poročila govori-jo o sedemsto in celo dva tisoč padlih upornikih.⁵⁶

Boris Kobe, Bitka pri Celju, 1972, risba

Polni uporniške samozavesti so se kmetje odločili za napad na Celjski grad in ga zavzeli še pred prihodom Herbersteinove vojske. Nato so sami izzvali bitko, ki se je zanje končala katastrofalno. Poročila govori-jo o sedemsto in celo dva tisoč padlih upornikih. S svojimi najemniki in z okoli 1500 cesarjevimi vojaki, ki so mu prišli na pomoč po bitki, je še skoraj dva tedna čistil podeželje in kaznoval upornike. Vlogo sodnika je pri tem odklonil ter ujetnike poslal sodišču v Gradcu.

Prešernov koledar, Ljubljana, 1973

Sledilo je skoraj dva tedna trajajoče zatiranje uporniškega gibanja na Spodnjem Štajerskem. S svojo najemniško vojsko, še štiristo koroškimi in tisoč cesarjevimi najemniki, je Herberstein neusmiljeno čistil podeželje. Kazenske oddelke je pošiljal na vse strani in upornike kruto kaznoval s požiganjem, obešanjem in natikanjem na kol.⁵⁷

Proti Kranjski, kjer je bilo uporniško gibanje kljub kmečkim porazom na Koroškem in Štajerskem vse do začetka julija še vedno v polnem zaletu, se je Herberstein obrnil šele okoli 22. julija. Pri Rajhenburgu je prekoračil Savo in začel prodirati po podeželju med Savo in Krko. Toda že samo novica o prihodu fevdalne vojske je kmete pognala v beg. Kljub temu je Herberstein nadaljeval svoj krvavi in uničevalni pohod po vsej Kranjski, da bi pokazal svojo moč »in spravil plemstvo na svobodo, kmete pa kaznoval«. Pri tem ni prišlo do večjih bojov med plemiško vojsko in kmeti.⁵⁸ S tem je bil največji slovenski kmečki upor po petih mesecih zatrt, kmečka zveza pa razbita. Herberstein je v zahvalo dobil denarno nagrado od cesarja, kasneje pa še od Štajerske (1516) in Kranjske (1519).⁵⁹

Hans Sebald Behan, Najemniška vojska, okoli leta 1540, lesorez
Branko Reisp, Podobe iz kmečkih puntov, Ljubljana, 1973, str. 15

Vzroki za kmečki poraz

Pri zatrtju največjega slovenskega kmečkega upora je imela plemiška vojska razmeroma lahko delo. Moč puntarske vojske so, kljub njihovi številčni premoči, slabili upanje na cesarjevo pomoč zoper graščake ter idejna nejasnost in notranja neenotnost, saj je med uporniki prihajalo tudi do izdaj. Nedoorelost in nezadostna taktična izkušnost se je kazala tudi v razcepljenosti uporniških sil na celo vrsto manjših skupin. Temu je botrovala že sama narava kmečkega dela in navezanost kmeta na kmetijo v času poletnih kmečkih opravil. S tem pa sile, ki bi bila združena za plemiško vojsko nepremagljiva, ni bilo težko premagati.⁶⁰

Kmetje so v upor vsaj delno uporabili tudi pravo orožje, ki so ga imeli tako zaradi deželnega vpoklica v beneški vojni, ka-

kor tudi zaradi obrambe pred turškimi napadi. V beneški vojni in tudi v bojevanju s Turki so pridobili določene vojaške izkušnje, vendar se kljub temu niso mogli resneje meriti z izurjenimi najemniškimi vojaki. Vojaški poveljnik ljubljanski škof Krištof Ravbar je leta 1508 v beneško vojno vpoklicane kranjske kmete, ki so mu jih poslali na bojišče, resignirano označil za može »za obdelavo zemlje ne pa za borbo proti prvovrstnim vojakom«. ⁶¹

Kljub temu pa vojaška organizacija upornikov ni bila glavni razlog za končni neuspeh fevdalne vojske. Kmetje so se opirali na organizacijo, izoblikovano v zvezi z obrambo proti Turkom. Njihova oporišča so bili predvsem utrjeni protiturški kmečki tabori. Prav zaradi tega so deželni stanovi po koncu upora vztrajno zahtevali njihovo rušenje in oddajo orožja v gradove.

Kmetje niso imeli napadalnih izkušenj, ki so potrebne za zmago. Prav tako niso imeli konjenice, ki je plemstvu v nekaterih bojih prinašala poglobitvene uspehe (Rožek na Koroškem). Poleg tega je bila plemiška vojska oborožena tudi z mušketai in majhnimi topovi, katerih kmetje prav gotovo niso imeli. Uporabljala je novo *landsknehtovsko* tehniko bojevanja (skupen napad pehote, razporejene v več vrst), ki je takrat pomenila bistveno prednost izurjene najemniške vojske. Vse to pa je samo olajšalo, ne pa tudi omogočilo končno zmago plemstva. ⁶²

Kaznovanje upornikov

Slovenski kmečki upor 1515 je bil zatrt do konca julija ali najkasneje v začetku avgusta. Uporu je sledila grozovita kazen. Najhujša je bil že sam pohod plemiške vojske. Za seboj je pustila pogorišča, pobite in obešene kmete. Z ropanjem in požiganjem je naredila »veliko škodo, obesili so in na kol nataknili veliko kmečkih poglavarjev in njihovih odbornikov«. ⁶³ Razbesnelost in maščevalnost plemiške vojske je nehote sprostil kar sam cesar. Konec julija je namreč v pismu Herbersteinu priporočal, naj temeljito zaduši upor in naj ne odneha, dokler ne bo zatrl vseh upornih kali. Polovi naj vse kmečke voditelje in jih primerno kaznuje. ⁶⁴

O nemilosti zmagovite Herbersteinove vojske nam govorijo vsi zgodovinski viri. Zelo nazorno ravnanje fevdalne vojske opišejo latinski verzi iz kapele Sv. Trojice v Škofji Loki, ki so nastali kmalu po uporu: »Brez haska zvezani so bili odbiti od močnega Marta in neumnost je upornikom prinesla kazen. Del je bil pobit z orožjem, prubit s sulico, del razsekan z nožem, del razčetrverjen, del obešen na drevo in zagleda od tod v plamenih goreti svoje hiše; vsak, tudi revež, je prisiljen z denarjem odkupiti hišo in premožni izprazni denar iz žepa. V tožbah in joku se ljudstvo bridko žalosti; z žalostnim srcem prenaša kmet to kazen zaradi pravde, ki jo postavlja v ospredje, ko se trudi pogubiti gospodo«. ⁶⁵

Slavko Pengov, Kaznovanje upornikov, 1958, freska, detajl stenske poslikave v preddverju Državnega zbora Republike Slovenije

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije - Restavratorski center, foto Vid Klančar, 2010

Tudi Valvasor z značilnim odobravanjem opisuje dejanja fevdalne vojske med zatiranjem uporniškega gibanja. »Potem so bili kmetje brž razgnani in prav trdo kaznovani. Odvzeli so jim, kar so imeli, in mnogi so tudi krvaveli. Nemalo so jih nataknilo na kol, obesili ali izšibali. Mnogim so požgali hiše. Od preostalih je moral vsak dati po hiši en zlatnik. Tako so jim purgiral žolč.«⁶⁶

Herbersteinovo ravnanje z uporniki je bilo tako kruto, da se je nad njim pritoževal celo predsednik cesarske komisije freisinški škof Filip. Plemiška vojska je nastopala neprimerno bolj okrutno kot kmetje kadarkoli med uporom in »nasprotno navodilom komisije cesarskega veličanstva požigala, obešala na kol in drugače nadlegovala.«⁶⁷

Še posebej plemstvo ni poznalo milosti za kmečke poveljnike in voditelje. Samo v Gradcu je bilo po koncu upora med 161 puntarji usmrčenih 15 poveljnikov in 20 voditeljev. Vztrajno iskanje voditeljev upora, katerih del je iz strahu pred Herbersteinovo vojsko pobegnil na Beneško, dokazuje njihov velik pomen za izbruh in potek upora.

Kazen pa ni bila omejena samo na podložnike, ampak je doletela tudi njihove zaveznike. Zaradi podpiranja upornikov je bil sedež glavnega deželnega mesta Koroške iz Št. Vida prenesen v Celovec, nekatera manjša mesta in trgi pa so zaradi sodelovanja v uporu morali dalj časa čakati na vnovično potrditev svojih pravic.⁶⁸

Posledice upora

Po zadušitvi upora je bilo izkoriščanje podložnikov še hujše kakor pred njim. S tlako so kmetje morali nadomestiti vso škodo, ki so jo utrpeli fevdalci. Naložena jim je bila posebna denarna dajatev, *puntarska dajatev*. Bila je enkratna (puntarski davek) oziroma trajna (puntarski denarič).

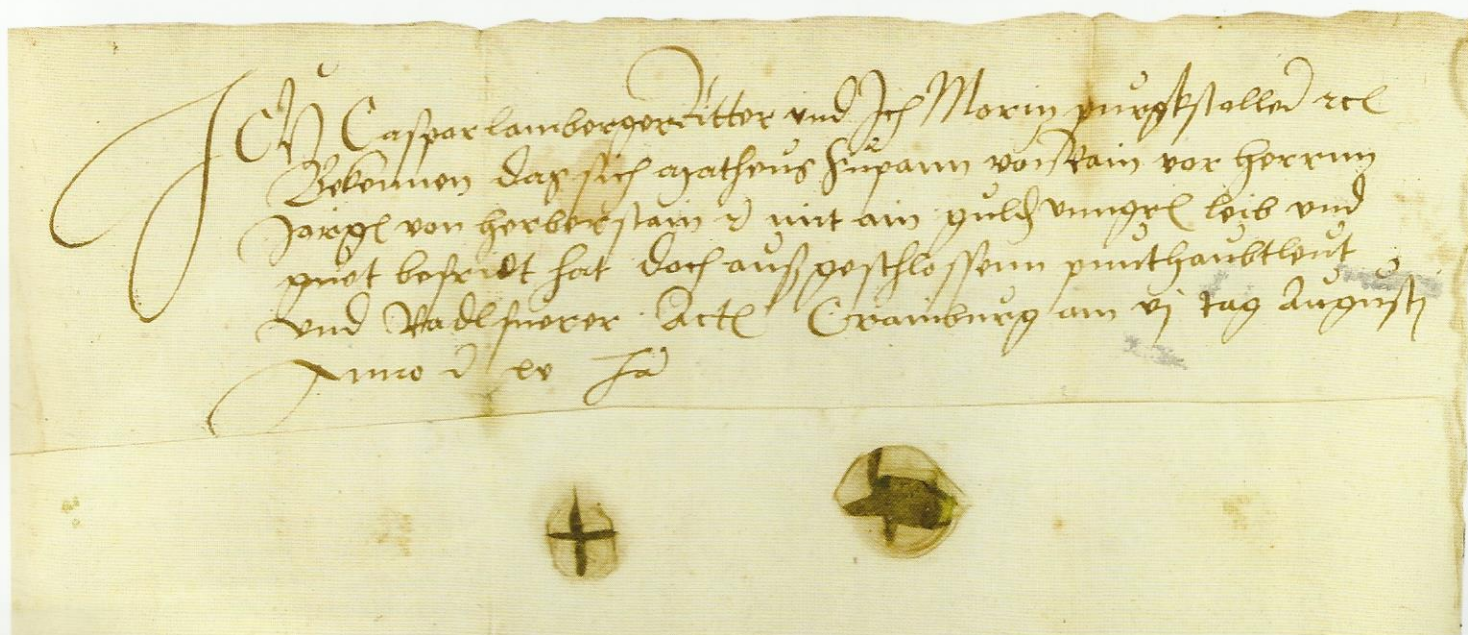
Neposredne gmotne posledice so bile trojne. Poveljniki nasprotne vojske so že med uporom zase in morda za delno razdelitev vojakom po tedanjih vojnih običajih pobirali *požigalsčino* (*prandschattzgeld*). Plačati so jo morali prebivalci zavzetih naselij, da jim ne bi požgali hiš.

Po koncu upora je cesar njihov poraz izrabil za obdavčitev, ki naj bi prispevala k stroškom beneške vojne. Kranjski stanovi so v skrbi za rento cesarjeve zahteve znižali za polovico, kmetje, meščani in drugi nepriviligirani stanovi pa so morali plačati *mirovnik* (puntarski davek, *friedgeld*). Ta jim je bila odmerjena glede na velikost kmetije. Udeleženec upora je plačal več, kmet na požgani kmetiji pa manj od temeljne vsote. Del tako zbranega denarja so deželni stanovi zadržali za poravnavanje svojih stroškov ob uporu, ostalo pa odvedli cesarju. Tako je cesar prejel za tiste čase zelo visoko vsoto 16.000 goldinarjev.

Tretja gmotna posledica je bil *puntarski denarič* (*uporniški pfenig*). Plačilo te dajatve so naložili kmetijam puntarjev kot trajno vsakoletno dajatev. Višina dajatve je znašala do dva krajcarja in je bila vpisana v urbarje kot simbolno opozorilo. Ta vpis nam omogoča vpogled v razširjenost slovenskega kmečkega upora 1515.⁶⁹

Zaključek

Slovenski kmečki upor 1515 je zajel skoraj vse slovensko narodnostno ozemlje. Ob vrhuncu upora sredi junija je segel na zahodu tudi na Tolminsko, na severu pa preko slovensko-nemške narodnostne meje v kraje severne Koroške ter srednje in zgornje Štajerske. Upor ni zajel samo Goriške, kjer so imeli kmetje svoje zastopnike v deželnih stanovih, in Krasa zaradi boljnih možnosti glede kmečke trgovine.⁷⁰

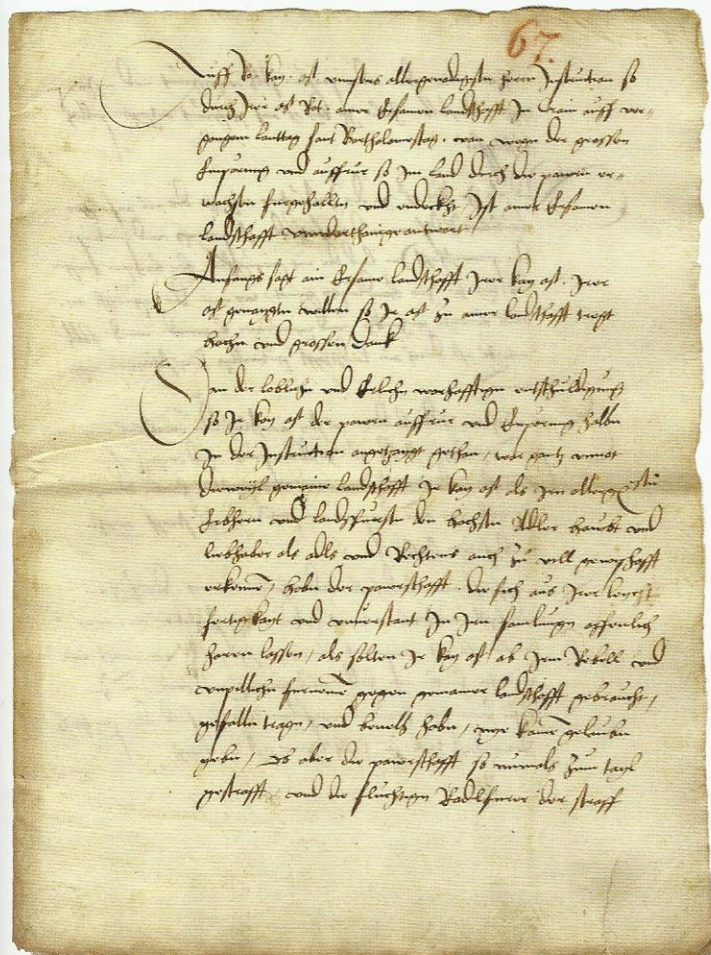
Pobotnica župana Matevža z Brega pri Kranju za plačano globo za upor, 6. avgust 1515

Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko

Po svoji razsežnosti in trajanju je »slovenski kmečki upor« 1515 največji klasični kmečki upor ne samo pri Slovencih, ampak tudi med vsemi južnimi Slovani, v mejah tedanjega nemškega cesarstva pa med največjimi predhodniki deset let poznejše nemške kmečke vojne.⁷¹ Trajal je skoraj poldrugo leto, od tega pet mesecev v boju z številčno šibkejšo, toda boljše oboroženo in izkušenejšo fevdalno vojsko. Na višku upora je sodelovalo okoli 80.000 podložnikov iz Kranjske, Štajerske in Koroške, kar predstavlja okoli deset odstotkov tedanjega prebivalstva v slovenskih deželah.⁷²

Posebni cesarjevi komisarji so tudi še po uporu preiskovali vzroke za njegov izbruh. V svojih poročilih so krivdo za kmečki upor jasno pripisovali plemstvu in obsojali njihovo kruto ravnanje z uporniki. Kljub temu pa se je plemstvo uspelo izvleči brez kazni in cesarju kmete prikazati kot edine krivce. Zato ne preseneča, da se je njihov položaj po zatrtju upora samo še poslabšal. Naložena bremena, tudi tista na račun padlih in pobeglih na Beneško, so jih vse do srede 19. stoletja silila v vedno nove upore. Oblast pa je vse po vrsti krvavo zatrla.⁷³

Ivan Kordiš

Stojan Batič, Spomenik kmečkim uporom, 1974

Ob 500 letnici kmečkih uporov na Slovenskem je bila na utrjeni razgledni terasi južno od Ljubljanskega gradu postavljena pet metrov visoka bronasta skulptura upornikov s kmečkim orodjem.

foto Peter Kordiš, 2015, Pokrajinski muzej Kočevje

Razglas kranjskega glavarstva vsem bežečim upornikom, kolovodjem in povzročiteljem kranjskega kmečkega upora, da se vrnejo domov in pridejo na zaslišanje, 28. avgust 1515
Arhiv Republike Slovenije, SI AS 2, Stanovski arhiv I., š. 315, fasc. 211 [67]

Opombe

- 1 Bogo Grafenauer, Razredni boji agrarnega prebivalstva, v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek* (Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, DZS, 1980): 501-5, 526-7; Simon Škaler, *Boj za staro pravdo* (Ljubljana, DZS, 1973): 7.
- 2 In fact, the most wonderful thing about the Slovenes is that they exist at all as a nation, after so many centuries of foreign rule. Lovett F. Advards, *Introducing Yugoslavia* (London, Methuen & Co. Ltd., 1954): 229; Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): Bogo Grafenauer, Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. II. Mesto kmečkih uporov v slovenski zgodovini, v *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* (Ljubljana, Zgodovinsko društvo za Slovenijo. Sekcija za krajevno zgodovino, 1971), XIX/1971, 3: 133.
- 3 Vasko Simoniti, Od začetka 16. do srede 18. stoletja. Slovenski kmečki upor, v *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 142; *Slovenska nacionalna enciklopedija. A-O* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 2011): 556.
- 4 Vasko Simoniti, Od začetka 16. do srede 18. stoletja. Slovenski kmečki upor, v *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 142; Boris Golec, Od začetka novega veka do pomladi narodov 1848. Največji kmečki upori, v *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, Nova revija, 2011): 113.
- 5 Hermann Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, Band V. (Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1986), V./1986: 71.
- 6 Boris Golec, Od začetka novega veka do pomladi narodov 1848, v *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, Nova revija, 2011): 105, 112.
- 7 Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 208-9, 215; Vasko Simoniti, Od začetka 16. do srede 18. stoletja, v *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 134-5; Andrej Hozjan, Dragan Potočnik, *Zgodovina 2. Učbenik za drugi letnik gimnazije* (Ljubljana, DZS, 2000): 180.
- 8 Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju* (Celje, Mohorjeva družba, 1990): 88-9; Vasko Simoniti, Uskoki, v *Enciklopedija Slovenije*, zv. 14 (Ljubljana, Mladinska knjiga, 2000): 101-2; Vasko Simoniti, Od začetka 16. do srede 18. stoletja, v *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 134; Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 207; Bogo Grafenauer, Opustelost podeželja, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 238-9; Bogo Grafenauer, Nova kmečka bremena. Pritožbe in zahteve kmetov, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 235; Vasko Simoniti, Slovenci. Od začetka 16. do sredine 18. stoletja, v *Enciklopedija Slovenije*, zv. 11 (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1997): 188.
- 9 Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 207.
- 10 Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 201-2; Miha Kosi, Vojne kralja Matije Korvina s cesarjem Friderikom III. 1477-90, v *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, Nova revija, 2011): 97; Bogo Grafenauer, Notranji in zunanji boji v drugi polovici 15. stoletja in posledice, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 239.
- 11 Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 203; Miha Kosi, Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju, v *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, Nova revija, 2011): 94.
- 12 Vasko Simoniti, Od začetka 16. do srede 18. stoletja, v *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 128, 131; Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju* (Celje, Mohorjeva družba, 1990): 89; Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 200, 205; Peter Fister, Tabor, v *Enciklopedija Slovenije*, zv. 13 (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 175; Peter Fister, Taborska arhitektura, v *Enciklopedija Slovenije*, zv. 13 (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 180; Peter Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov* (Ljubljana, Slovenska matica, 1975): 155-64; Bogo Grafenauer, Nova državna organizacija. Obramba proti Turkom in nova kmečka bremena, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 246.
- 13 Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 211-3; Vasko Simoniti, Od začetka 16. do srede 18. stoletja, v *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 136-7; Vasko Simoniti, Beneški vojni, v *Enciklopedija Slovenije*, zv. 1 (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1987): 235; Miha Kosi, Vojna cesarja Maksimilijana I. z beneško republiko med letom 1508 in 1516, v *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, Nova revija, 2011): 99.
- 14 Rafael Bizjak, Idrija na prelomu 16. stoletja, v *Idrijski razgledi LVI* (Idrija, Mestni muzej Idrija, 2011), 1/2011: 57.
- 15 Vasko Simoniti, Od začetka 16. do srede 18. stoletja, v *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999): 138.
- 16 Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 213; Matjevž Košir, »Castrum grande quidem Lagk diruit undique totum«. O potresu leta 1511, beneški vojni, kmečkom uporu in obnovi, v *Loški razgledi 58* (Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka, 2011), 58/2011: 139.
- 17 Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 214-5; Bogo Grafenauer, Nova državna organizacija. Obramba proti Turkom in nova kmečka bremena, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 244.
- 18 Peter Vodopivec, Kmečki upori in reformacija na Slovenskem, v *Svetovna zgodovina od začetkov do danes* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1976): 388; Vasko Simoniti, Slovenci. Od začetka 16. do sredine 18. stoletja, v *Enciklopedija Slovenije*, zv. 11 (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1997): 188; Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 214-5.
- 19 Peter Vodopivec, Kmečki upori in reformacija na Slovenskem, v *Svetovna zgodovina od začetkov do danes* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1976): 388; Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 206.
- 20 Boris Golec, Od začetka novega veka do pomladi narodov 1848. Največji kmečki upori, v *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana, Nova revija, 2011): 113.
- 21 Od tu izvira tudi slovensko ime za upor, *punt*, in za upornike, *puntarje*.
- 22 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 27-8, 30-4; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upori v 15. in 16. stoletju, v *Mohorjev koledar za navadno leto 1973* (Celje, Mohorjeva družba, 1972): 101-2.
- 23 Bogo Grafenauer, Kmečki upor na slovenskem Koroškem 1478, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 248-50; Grafenauer Bogo, Razredni boji agrarnega prebivalstva, v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek* (Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, DZS, 1980): 501.
- 24 Bogo Grafenauer, Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. II. Mesto kmečkih uporov v slovenski zgodovini, v *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* (Ljubljana, Zgodovinsko društvo za Slovenijo. Sekcija za krajevno zgodovino, 1971), XIX/1971, 3: 133; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upori v 15. in 16. stoletju, v *Mohorjev koledar za navadno leto 1973* (Celje, Mohorjeva družba, 1972): 99.
- 25 Bogo Grafenauer, Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573, v *Kmečki pusti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov. Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani* (Ljubljana, Narodni muzej, 1973), 13/1973: 5.
- 26 Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 252.
- 27 Roland Schäffer, Georg Freiherr von Thurn (+1512), v *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*. 12 (Wien, Heraldisch-genealogische Gesellschaft »Adler«, 1982): 379-385.
- 28 Georg Widmer, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens 1406-1627* (Wien, Verein der Deutschen aus Gottschee, 1931): 9, 39.
- 29 Augsburgski libel cesarja Maksimilijana I. na pritožbe kranjskih stanov Augsburg, 10. april 1510, *Arhiv Republike Slovenije, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I., š. 315*.
- 30 Bogo Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1962): 92-3; Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 36-8.
- 31 Odgovor kranjskih stanov na deželnoknežjo propozicijo, predloženo na zboru v Ljubljani, 13. november 1514, *Arhiv Republike Slovenije, SI AS 2, Stanovski arhiv I., š. 314 [45]*; Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 42.
- 32 Pritožba Mihaela Preinpergerja, deželnoknežjega mitničarja v Kostelu, kranjskim stanovom, pred 22. januarjem 1515, *Arhiv Republike Slovenije, SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I., š. 315*; Bogo Grafenauer, *Kmečki upori na Sloven-*

- skem (Ljubljana, DZS, 1962): 92-3; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 252.
- 33 Dušan Kos, Čas Bojevnikov, v *Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja* (Ljubljana, Viharnik, 1997): 26.
- 34 Matevž Košir, »Castrum grande quidem Lagk diruit undique totum«. O potresu leta 1511, beneški vojni, kmečkem uporu in obnovi, v *Loški razgledi* 58 (Škofja Loka, Muzejsko društvo Škofja Loka, 2011), 58/2011: 156.
- 35 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 40-1; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 252.
- 36 Jože Koropec, *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635* (Maribor, Založba Obzorja, 1985): 17.
- 37 Pritožbe kranjskih stanov kardinalu Mateju Langu. 24. februar 1515, *Arhiv Republike Slovenije*, SI AS 2, š. 315 [35/55]; *Kmečki pulti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov. Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani* (Ljubljana, Narodni muzej, 1973), 13/1973: 123-4.
- 38 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 42.
- 39 Jože Koropec, Der innerösterreichische Bauernkrieg im Jahre 1515 – der erste slowenische Bauernkrieg – der erste slowenische Bauernaufstand, v *Burgenland in seiner pannonschen umwelt. Burgenländische Forschungen. Sonderband VII* (Eisenstadt, Burgenländische Landesregierung etc., 1984), VII/1984: 230; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 252; Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 218; Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 42-3.
- 40 Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 252.
- 41 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 46-8.
- 42 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 48, 50-1.
- 43 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 52.
- 44 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 53-62.
- 45 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 62-4; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 254; Bogo Grafenauer, Razredni boji agrarnega prebivalstva, v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek* (Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, DZS, 1980): 494.
- 46 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 66-7; Bogo Grafenauer, Razredni boji agrarnega prebivalstva, v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek* (Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, DZS, 1980): 494.
- 47 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 71-6; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 255; Bogo Grafenauer, Brežice in kmečki upori med legendo in zgodovino, v *Letno poročilo Gimnazije Brežice 1971-1972* (Brežice, Gimnazija Brežice, 1972): 11-2.
- 48 Franz Martin Mayer, *Der Innerösterreichische Bauernkrieg des Jahres 1515* (Wien, 1883): 94-5; Anton Skubic, *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine* (Buenos Aires, Editorial Baraga S.R.L., 1976): 345.
- 49 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 71-5.
- 50 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 75.
- 51 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 62-4, 68-70; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 254.
- 52 Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 255.
- 53 Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 255; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upori v 15. in 16. stoletju, v *Mohorjev koledar za navažno leto 1973* (Celje, Mohorjeva družba, 1972): 103.
- 54 Franz Mayer, Materialien und kritische Bemerkungen zur Geschichte der ersten Bauernunruhen in Steiermark und den angrenzenden Ländern, v *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* (Graz, Historischer Verein für Steiermark, 1876), 13/1876: 26, 28.
- 55 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 98, 98-101; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 256-7.
- 56 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 101-2; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 257.
- 57 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 102-3; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 257.
- 58 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 95, 105-6; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 257; Jože Koropec, *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635* (Maribor, Založba Obzorja, 1985): 31.
- 59 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 77, 106.
- 60 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 79, 94-7; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 254-5.
- 61 Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, Modrijan, 2009): 218.
- 62 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 94-7; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 254-5.
- 63 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 107-8; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 257.
- 64 Franz Mayer, Materialien und kritische Bemerkungen zur Geschichte der ersten Bauernunruhen in Steiermark und den angrenzenden Ländern, v *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* (Graz, Historischer Verein für Steiermark, 1876), 13/1876: 25; Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 103, 107.
- 65 August Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. II.* (Laibach, Ig. v. Kleinmayr & Ped. Bamberg, 1875), »1875: 29; Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 106.
- 66 J. V. Valvasor, *Čast in slava vojvodine Kranjske. III.* Bibliofilska izdaja (Ljubljana, Zavod Dežela Kranjska, 2011): 44 (1780).
- 67 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 103.
- 68 Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 254-5.
- 69 Sergij Vilfan, Puntarska dajatev, v *Enciklopedija Slovenije*, zv. 10 (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1996), 10/1996: 18; Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev (Ljubljana, Slovenska matica, 1996): 316.
- 70 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 76; Bogo Grafenauer, Slovenski kmečki upor leta 1515, v *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, Cankarjeva založba, 1979): 255.
- 71 Bogo Grafenauer, Razredni boji agrarnega prebivalstva, v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. II. zvezek* (Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, DZS, 1980): 493.
- 72 Bogo Grafenauer, *Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem* (Ljubljana, DZS, 1974): 77; Bogo Grafenauer, Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573, v *Kmečki pulti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov. Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani* (Ljubljana, Narodni muzej, 1973), 13/1973: 5.
- 73 France M. Dolinar, Die Bauernaufstände in Innerösterreich 1487 und 1515. Predavanje na simpoziju 500 Jahre »Armer Konrad« und »Tübinger Vertrag« im interregionalen Vergleich. Fürst, Funktionseliten und »Gemeiner Mann« am Beginn der Neuzeit. Tipkopis (Tübingen, 12. julij 2014): 7.